

WATERGEESTEN IN EN OM BROEK IN
WATERLAND

DOOR

C. BAKKER, ARTS

Ten gevolge van allerlei omstandigheden is men hier veel later dan in andere landen begonnen met het verzamelen van folkloristische gegevens. Eigenlijk te laat, want nu de tijden voorbij zijn, dat men zich de lange winteravonden trachtte te korten door het vertellen van overgeleverde verhalen, is 't een buitenkansje als men nog iemand aantreft, die zich nog iets daarvan weet te herinneren en kan men tevreden zijn, als in die overblijfselen nog oude trekken zijn te ontdekken. Zóó althans is het mij gegaan en wat ik u dus zal meedeelen, zijn niet veel meer dan fragmenten, waaruit is op te maken, dat het geloof aan watergeesten ook hier bestaan heeft. Zonder er nader op te wijzen, zult ge bemerken dat ze veel punten van overeenkomst vertoonen met verhalen bij de oude Grieken en Romeinen en bij de oude Germaansche en Keltische volken, enz.

Zonder water is het leven onmogelijk, maar daar tegenover staat, dat water evenzeer de oorzaak kan worden van den dood. Dat is reeds op philosophische gronden aangetoond door Aristoteles en dat was de grondidee, waarvan eeuwen vóór hem de watercultus is uitgegaan en de mythologische verhalen bij de volkeren der oudheid zijn ontstaan. Ook hier worden daarvan nog sporen aangetroffen.

Zoo groeien in Broek de kinderen in het riet, dat om de ver afgelegen landerijen groeit of op een drassig eilandje in de buurt van Holysloot, een gehucht een uur hier vandaan, gelegen. De moeder gaat daarnaar toe met een schuitje en dan zegt men, dat zij poppetjes roeit.

Aan de Zaan vertelt men den kinderen, dat hun moeder hen heeft gehaald uit den watermolen te Zaandijk, dat zij daar naar toe is gegaan met een ijzeren schuitje onder water door, dat de kinderen daar aan een boom groeien en dan roepen: „Pluk mijn, pluk mijn. Ik zal altijd zoet zijn”.

De moeder trapt bij die gelegenheid in een spijker, waardoor zij ziek wordt.

Kort vóór zijn dood zag een oude man te Zuiderwoude (gemeente Broek) een witte gedaante naar zich toekomen over het Kerkee, een meertje vlak daarbij gelegen en zag daarin het bewijs, dat zijn dagen geteld waren.

Evenals elders werd ook hier het ontstaan van ziekten aan demonen toegeschreven en dat sommige daarvan in het water thuis behoorden, blijkt uit de therapeutische maatregelen, die genomen worden.

Aan een koortslijder geeft men den raad om een watertochtje te maken. Menigeen, heet het, raakt dan de koorts kwijt. De oorspronkelijke bedoeling zal wel geweest zijn, dat de demon dan weer naar zijn element zou terugkeeren. Lammert (Volksmedizin u. Aberglaube u. s. w., blz. 264) vertelt en dat is er schijnbaar mee in tegenspraak, dat een herstellende koortslijder vreest om over het water te gaan uit vrees van recidief te krijgen, doch men voelt, dat de ziektedemon even goed uit het water kan komen, om iemand ziek te maken, als naar het water terugkeeren, waarna de patiënt dan beter wordt.

Dergelijke schijnbare tegenstrijdigheden komen in de oudheid meer voor. Men vreesde de demonen, die zich in stroomende en in andere wateren bevonden en gebruikte tegelijkertijd stroomend water, om die demonen te verwijderen. Ook daarvan bestaan hier voorbeelden. Wratten wascht men in het water af, wanneer voor een begrafenis de doodsklok begint te luiden, die, zoo als men weet, diende om de booze geesten op de vlucht te jagen.

De hik verdrijft men door een bezweringsformule, waarin wordt verhaald, dat de lijder en de hik over de zee trekken, de lijder keert alleen terug en de hik blijft achter.

Bij stuipen van kinderen wordt de jeugdige lijder naakt boven den regenwatersbak gehouden. Het naakt zijn is om te voorkomen, dat, als de demon het lichaam verlaten heeft, hij zich in de kleeren nestelt.

Geesteszieken, personen, die van een dollen hond zijn gebeten en de dolle hond zelf, werden vroeger in het water geworpen om te genezen.

Maar ook andere watergeesten moeten hier vroeger inheemsch zijn geweest, daarvan getuigen de volgende verhalen, die ik hier opteekende.

Op de Adammerbrug, een half uur buiten deze gemeente en vroeger berucht als een plaats, waar het spookte, zag een boer, die met zijn stier op tocht was, op een avond een naakte vrouw zitten. Dat het geen mensch was, bespeurde hij aan zijn stier, welke niet verder wilde gaan en over zijn geheele lichaam trilde. Op eens sprong de vrouw in 't water en toen ging het beest gewillig de brug over.

Een andere boer zag 's avonds ook zoo'n vrouw zitten, terwijl hij in zijn schuitje zat. Hij durfde niet onder de brug door te gaan, maar daar hij haast had, besloot hij om het met een flinke vaart toch maar te wagen. Juist was hij er onder door, toen de vrouw van de brug sprong en in het water terecht kwam, roepend: „dat 's je geluk”.

Een boer van Uitdam, een gehucht onder deze gemeente, bracht kalveren naar een naburig dorp, dat ook aan de Zuiderzee ligt. Op de thuisreis sprong plotseling een naakte vrouw uit het gras van den zeedijk achter op zijn wagen. Toen hij omkeek sprong zij in zee.

Een andere boer daar ter plaatse zag eenzelfde verschijning bij het hooien. Toen hij zijn vork in een hoop hooi stak, sprong een naakte vrouw daaruit, klom over den zeedijk en sprong daarna in zee.

De beide laatste verschijningen kunnen ook gras- of korengeesten zijn geweest, maar in ieder geval waren zij goed op het water thuis.

Eer we thans verder gaan vooraf een opmerking. Slechts enkele watergeesten dragen hier namen. Met de invoering van den Christelijken godsdienst hebben de heidensche goden en demonen niet alleen hun macht, maar ook hun naam aan den duivel afgestaan. Zoo wordt de duivel wel nikker genoemd, terwijl een nikker oorspronkelijk een zwarte watergeest was. Bovennatuurlijke daden, vroeger aan watergeesten toegeschreven, worden thans geacht door den duivel te zijn verricht.

P. Saintyves (Essais de folklore biblique, Paris 1923, blz. 307) zegt: „Les animaux qui passent pour les génies des rivières et des fleuves ou pour les rois des mers se meuvent dans les eaux ou courent tout naturellement à leur surface; il en va de même pour les personifications anthropomorphiques ou fantastiques de l'élément liquide. Les Néréides et les Nymphes dansent volontiers sur les flots ainsi que les brouillards légers et des fantômes vapo-

reux. Même faculté chez les fées celtiques". En op blz. 310 vervolgt hij: „Les noyés deviennent de tristes génies des eaux. Rien d'étonnant si leurs fantômes lamentables se promènent parfois sur les flots".

Vertaling.

„De dieren welke aangemerkt worden als watergeesten en stroomgeesten of als zeekoningen bewegen zich in de wateren of loopen geheel natuurlijk op de oppervlakte van het water; dit zelfde geldt voor de menschvormige of fantastische personificaties van het vloeibare element.

De Nereïden en de Nymphen dansen gaarne op de golven, evenals de lichte nevels en dampvormige verschijningen. Hetzelfde geldt voor de Keltische feeën".

En op blz. 310 vervolgt hij: „De verdronkenen worden tot droeve watergeesten. Het wordt niet vreemd gevonden als hun beklagenswaardige verschijningen somstijds op de golven wandelen".

Welnu in Broek hoort men 's avonds het riet bij de straks genoemde Adammerbrug klagen en zuchten, naar men zegt, omdat daar vroeger een meisje is verdronken. Ook verhalen over wandelen op het water teekende ik hier op. Het eerste daarvan is in Volkskunde vermeld door Dr. G. J. Boekenoogen onder Numero 51 en is getiteld: „De dankbare doode". Een matroos betaalt de schulden van een overleden oude vrouw, die men niet wilde begraven, vóór die schulden voldaan waren. 's Avonds komt zij hem bedanken, maar hij wijst die dankbetuiging ruw af. Na veel avonturen komt onze matroos na verloop van jaren op een eiland terecht en geraakt nu zelf in moeilijkheden. Op het kritiekste moment staat plotseling het oude vrouwtje voor hem, redt hem en brengt ook zijn dochter mee, die hij had moeten achterlaten. Hoe de tocht over het water is afgelegd, werd mij niet meegedeeld, maar dat moet een bovennatuurlijke tocht zijn geweest, gezien den korten tijd, waarin die plaats greep.

Ook zijn mij verhalen gedaan over kollen (heksen), die op het water wandelen, hetzij in menschelijke gedaante of na zich vooraf in een dier te hebben veranderd en die kollen zijn personen van beiderlei kunne, die hun macht aan den duivel ontleenen en elders heksen worden genoemd.

Allereerst noem ik, dat zij de zee overvaren in een botermoud en dan roeien met pollepels. (Een botermoud is een nap, waarin de gekarde boter verder wordt toeberaid). In Uitdam noteerde ik daarover een mooi verhaal (zie Boekenoogen t. b. p., No. 126, A).

In het Nederl. Tijdschr. v. Geneesk. (1903, I—690 en 691) vertelde ik van een kol, die in één nacht de reis maakte heen en terug naar Oost-Indië met een boeier, en twee verhalen over kollen, die over het water wandelden om eten te brengen aan haar beminden, die op een land over het water aan het werk waren. (Zie ook Boekenoogen 124 C).

In De Gids (1922, IV) sprak ik over een matroos, die eerst brandewijn, jenever of likeuren aan zijn confraters tapte, door eenvoudig een kraan in den mast te draaien en daarna het schip verliet, al wandelende over de zee. (Zie ook Boekenoogen No. 120).

(wordt vervolgd)

HET OUDE-VROUWENOFFER

DOOR

DR. C. CATHARINA VAN DE GRAFT

Een van de vele belangwekkende oogstgebruiken die de rolprent „Neerland's Volksleven in den Oogsttijd" ons te aanschouwen gaf, is die van het „Olle Wief" op het Oogstkermisfeest te Hummelo. De Achterhoeksche boeren plegen de laatste (buitengewoon groote) schoof van het korenveld te fatsoeneeren tot een menschelijke gedaante, die zij het „Olle Wief" noemen. Wie den laatsten slag in het koren deed, heeft haar „gevangen" en moet haar, onder den spot van zijn makkers, vasthouden, terwijl zij met groene takken, klapprozen en korenbloemen wordt versierd, en een gehaakte vrouwenmuts opkrijgt. Dan wordt een stok, de strekel, dwars door het „olle wief" gestoken, ter hoogte van de heupen, en de man die haar ving, draagt haar daaraan, samen met een ander, naar de boerderij, waarbij allen zingend en dansend volgen. Voor de deur wordt zij neergezet, en de maaiers scharen zich om haar heen, en zingen onder het kloppen met hun haarijzers op de zeisen een liedje, waarin zij dreigen alle kool en bloemen in den hof te vernielen, als de vrouw niet komt met de flesch. Maar ijlings komt de boerin aanloopen en

over van zijn voorganger, die het in eere had gehouden totdat hij op tachtigjarigen leeftijd stierf.

In die eierengift aan de geestelijkheid kan nog iets schuilen van een soort tienden die men placht af te dragen. Dat dikwijls de onderwijzers met de schooljeugd in den rondgang betrokken zijn, kan zijn verklaring hierin vinden dat eertijds het ambt van koster en onderwijzer in één persoon vereenigd was. De koster, als bedienaar der kerk, deelde in de gunst dien men den pastoor bewees. Hij ging op vele plaatsen met een mand bij de boeren rond, en die gaven ieder ook aan hem drie of meer eieren, doch minstens drie. Nergens klopte hij tevergeefs aan, zooals blijkt uit het volksgezegde: „Ergens zoo zeker van zijn als de koster van zijn Paascheieren”. In sommige plaatsen haalde later de pastoorsmeid de eieren bij de boeren, voorzoover zij die niet zelf brachten.

Ook het volgend refrein werd vroeger in Brabant door de jeugd gezongen:

*Een ei is geen ei,
Twee eieren is een ei,
Drie is een huis,
Vier is een kruis,
Vijf is een Paaschhuis.*

Het lijkt mij een jonger voortborduren op het getal vier, dat wij hierboven reeds aantreffen in een liedje; de rijmen wijzen er al op, dat er geen dieper beteekenis in schuilt doch dat het enkel als een klankenspel moet beschouwd worden. Het eierentikken bestaat nog hier en daar als aardigheid.

▼
WATERGEESTEN IN EN OM BROEK IN
WATERLAND

(Vervolg van Pag. 7)

DOOR

C. BAKKER, ARTS

Dit verhaal vormt tevens den overgang tot het soort verhalen, waarin aan bovennatuurlijke machten het vermogen wordt toegekend om water in wijn te veranderen. In Zuiderwoude, een ge-

hucht onder deze gemeente, verandert het water in den Kerstnacht in wijn. Iemand, die wilde onderzoeken of dat waar was, sloeg met zijn schuitje om en men heeft hem nooit weer gezien. Tegelijk hoorde men zeggen:

„Het water is wijn,
Maar de man is mijn”.

Deze woorden in het Fransch vertaald, zijn dezelfde als waarover Saintyves spreekt (blz. 219):

„Toute l'eau se tourne en vin,
Et tu es proche de ta fin”.

Evenals overal elders loopen hier verhalen over offers, die soms door het water worden gevraagd. Vier verschillende verhalen zijn mij gedaan over stemmen, die gehoord werden bij het eiland Marken en bij Zunderdorp (vlak bij Broek). Er werd geroepen:

„Hier is de tijd, waar is de man?”

Een schippersknecht, of een dominee, die per schip of over het ijs daarheen gingen verdronken; te Zunderdorp sloeg een koets met menschen om, die juist aankwam en de menschen verdronken. (Zie Boekenoogen, No. 129 en C. Bakker in de Gids, blz. 90). Selma Lagerlöf heeft hetzelfde thema behandeld in haar verhaal, getiteld: „Het water uit het kerkmeer”.

Volgens de overlevering is in de Purmermeer bij Edam vroeger een zeemeermin gevangen en getrouwd met den visscher, die haar verschalkte. (Zie C. Bakker in de Gids, blz. 91).

Van den Bergh (Proeve van een kritisch woordenboek der Nederl. Mythologie, blz. 154) vertelt, dat men op de Fär-Oer-eilanden gelooft, dat de zeehond elken negenden nacht zijn huid afwerpt en dan in de gedaante van een vrouw gaat dansen en pret maken. Toen men de huid verstopte, kon zij niet weg en is daar getrouwd en heeft kinderen gekregen, maar toen zij jaren daarna haar huid terugvond, moest zij daarin kruipen en is weer in zee verdwenen.

De laatste watergeest, waarover ik wil spreken, is die, welke

kinderen aan den kant van het water lokt door hen allerlei moois te laten zien, als lichtjes en sterretjes, en ze dan meeneemt naar zijn verblijf onder water. Die geest wordt aan de Zaan Bullebak genoemd en is in Broek Krolleman of Okkerman geheeten.

Wat nu die namen betreft, het volgende: Van den Bergh (blz. 19) acht het het meest waarschijnlijk, dat de naam Bullebak samenhangt met bulderen, Hoogduitsch poltern, waarvan boldergeesten, bij Kilian lemures nocturni nigri geheeten, is afgeleid en vertelt verder, dat de dondergod bij de Ditmarsen (N. W. Holstein) blixbuller heet.

Over den naam Krolleman schreef Dr. Boekenoogen, letterkundige te Leiden, mij, dat krol verschillende beteekenissen heeft, maar, dat in deze samenstelling waarschijnlijk aan gekruld of gekroesd gedacht moet worden (dus gekroesde watermonsters) of aan krol in den zin van: kroes, verstoord, boos; latijn: arrogans, fastuosus (maar dit schijnt vooral de beteekenis te zijn in Zeeland en Vlaanderen en is dus niet voor de verklaring van den Noordhollandschen naam aan te nemen). In de Beemster (Noord-Holland) wordt echter de Krolleman Krolleboes genoemd. Dit is belangrijk, want elders heet de boeman *boesman* en *boezeman*, wat taalkundig weer samenhangt met overeenkomstige woorden in het Friesch, Groningsch en Drentsch en buiten ons land met het Deensche *busemand* en het Zweedsche *buse*. Deze naam houdt wel verband met *boezen*, leven maken.

Op mijn vraag of de naam Okkerman ook verband kon houden met het Zweedsche *orken* (zeehond), schreef hij het volgende: „Wat nu *Okkerman* aangaat, kan ik niet nagaan of deze naam oud is of een verbastering kan zijn van den juisten, ouden vorm. Onmogelijk is het niet, dat men van *Orkeman* later *Okkerman* heeft gemaakt, maar enig bewijs is daarvoor niet en *Okkerman* kan dus even goed een anderen oorsprong hebben. Maar *Ork* zonder volgend samenstellend deel kan natuurlijk op zich zelf niet in *okker* overgaan. Omtrent *ork* heb ik in het Woordenboek der Nederl. Taal XI, 1498, medegedeeld dat dit woord identisch is met latijnsch *orca* (soort van walvisch) en dat daarmee ook samenhangen oudnoorsch *orkn*, örkn (soort van zeehond), oudfransch *orque*, engelsch *orc*, *ork*, enz. Bij ons komt het woord *ork* vooreerst voor als benaming van een zeemonster (zie bij Kiliaan: „Orck, Orca: bellua marina crudelis,

dentibus truculenta, balenae infesta"), thans bij de dierkundigen in den vorm *orka* als naam voor de *Phocaena Orca*, ook zwaardvisch genoemd. En ten tweeden, waarschijnlijk uit de oude betekenis van verslindend monster, in den zin van: weerbarstig, koppig, onhandelbaar persoon; in dezen zin ook in den vorm *nork* en gewestelijk *urk* Ook het Fransche „ogre", dat overeenkomt met het Italiaansche „orco", ontstaan uit het Latijnsche „orcus", is een monster, dat zich met menschenvleesch voedt, maar „ogre" kan niet identisch zijn aan het Hollandsche woord „okker".

Het zeemonster „orca" en de zeehond-weerwolf van de Fär-Oereilanden bewijzen niets voor het mogelijke gebruik van het woord „ork" als benaming voor onze Hollandsche „bullebak". En zoolang we niet de zekerheid hebben, dat watergeesten bij ons den naam „ork" gedragen hebben, is er geen redelijke grond om te veronderstellen, dat de naam „okkerman" samenhangt met „urk" (dreumes) en „(n)ork" (gramstorige norschkop). Het is onmogelijk deze conclusie te trekken alleen uit den naam „okkerman", hoewel het denkbaar is, dat „ork" in een overeenkomstige beteekenis is gebruikt.

De etymologie van het woord „okkerman" blijft dus twijfelachtig. Niettegenstaande wij waarschijnlijk het besluit mogen trekken, dat niet alleen „okkerman", maar ook „okker", is bekend geweest in Waterland, omdat een watertje onder Watergang den naam draagt „Okkerspoel" of „Okkerspoeltje" (reeds in de 18de eeuw). Die aardrijkskundige naam is te vergelijken met dien van „Ikkerkuil", naam van een water onder Krommenie gelegen, die ons bewijst, dat „ikker" bekend is geweest als naam van een watergeest in Zaanland".

(Als Lezing gehouden in October 1927 op het IIIe Internationaal Anthropologisch congres te Amsterdam).